

ISBN 978-617-7692-52-1

REFORMÁTUS MÚLTUNK KEZESSÉG SOROZAT III.

REFORMÁTUS MÚLTUNK KEZESSÉG SOROZAT III.



MAGYAR ÖNTUDAT ÉS KRISZTUSI, KERESZTYÉN ELVEK

MAGYAR ÖNTUDAT ÉS KRISZTUSI, KERESZTYÉN ELVEK

SZERZŐK:

Bartha Elemér
Braun László
Fodor Gusztáv
Fodor Krisztina
Keresztény Károly
Molnár D. Erzsébet
Molnár Zsuzsanna
Radvánszky Ferenc
Szamborovszkyné Nagy Ibolya
Székely Marianna
Szilvási Erzsébet
Túri Ágnes
Túri László



NARANCSIK IMRE
1891–1948

A NARANCSIK IMRE KUTATÓI MŰHELY
TANULMÁNYKÖTETE

NIK M könyvek

NIK M könyvek

NIKM *Református hitünk kezesség* sorozat
III. kötet

**MAGYAR ÖNTUDAT
ÉS KRISZTUSI, KERESZTYÉN ELVEK**

A Narancsik Imre Kutatói Műhely tanulmánykötete

NIKM *Református hitünk kezesség* sorozat
III. kötet

**MAGYAR ÖNTUDAT
ÉS KRISZTUSI, KERESZTYÉN ELVEK**

A Narancsik Imre Kutatói Műhely tanulmánykötete

Szerkesztette Szamborovszkyné Nagy Ibolya

Narancsik Imre Kutatói Műhely
Beregszász, 2019

УДК 275(477.87)(082)

M-15

A kiadvány a NIKM *Református hitünk kezesség* sorozat III. köteteként jelenik meg.

Jelen kötet a 2015-ben önszerveződés útján létrejött kárpátaljai református egyháztörténeti kutatóműhely alapító tagságának első, bemutatkozó publikációit tartalmazza. A kiadványban található tanulmányok, kettő kivételével, a jelenlegi Kárpátaljai Református Egyházkerülethez tartozó egyházközösségeknek, azok lelkészeinek, egykor élt világi tagságának múltját tárják fel. Ebből kifolyólag a munkák kettős feladatot látnak el: helytörténeti, s egyben egyháztörténeti múltunk egy-egy darabját bocsátják az olvasó elé.

A kötet megjelenését támogatta a **Johannita Rend Magyar Tagozata**



A nyomdai előkészítési munkák a **Bussumi Református Gyülekezet (Hollandia)** adományából valósultak meg

© Szamborovszkyné Nagy Ibolya, 2019

© A Szerzők, 2019

Első kiadás, 2109

Szerkesztő: Szamborovszkyné Nagy Ibolya

A kötet munkálataihoz hozzájárult: Fodor Gusztáv

Korrektúra: Hnatik-Riskó Márta

Nyomdai előkészítés, tördelőszerkesztő: Turóczy Erzsébet (GáborPrint)

Megjelent: 300 példányban

Nyomdai munkák: Kálvin Nyomda, Beregszász, Kossuth tér 4.

MAGYAR ÖNTUDAT ÉS KRISZTUSI, KERESZTYÉN ELVEK. A Narancsik Imre Kutatói Műhely tanulmánykötete. NIKM *Református hitünk kezesség* sorozat III. kötet. Szerk.: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Beregszász–Ungvár, NIKM – Rik-U Kft, 2019.

ISBN 978-617-7692-52-1

Tartalomjegyzék

Bevezető	
A Narancsik Imre Kutatói Műhelyről (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>).....	7
Kovács Zoltán református lelkipásztor élete és munkássága (<i>Bartha Elemér</i>).....	11
A reformáció világi szemmel (<i>Braun László</i>).....	22
Ludányi Bay Ferenc szerepvállalása a Beregi Református Egyházmegye működésében (<i>Fodor Krisztina</i>).....	31
A kárpátaljai reformáció fejlődési irányai az 1552-es beregszászi zsinat fényében (<i>Fodor Gusztáv</i>).....	41
Kálmáncsehi Sánta Márton reformációi egyházatya működése és hatása a mai Kárpátalján (<i>Keresztény Károly</i>).....	56
A málenkij robot nemzetiségi és felekezeti vonatkozásai Kárpátalján, különös tekintettel a református közösségre (<i>Molnár D. Erzsébet</i>).....	68
Bertók Béla élete és munkássága (<i>Molnár Zsuzsanna</i>).....	87
Posztmodernizmus – a tagadás tagadása (<i>Radvánszky Ferenc</i>).....	99
Egy nagy múltú közösség töredékes emlékei. Fejezetek a Nagyberegi Református Egyházközség történetéből a kezdetektől 1913-ig (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>).....	111
Szikszai Aladár a Keleti Baráti Körről (<i>Székely Marianna</i>).....	136
A Mezőkaszonyi Református Egyház története a reformáció kezdetétől 1900-ig (<i>Szilvási Erzsébet</i>).....	152
A Nagyberegi Református Líceum oktató-nevelő tevékenysége (<i>Túri Ágnes</i>).....	163
A Kígyósi Református Egyházközség története az első Csehszlovák Köztársaság évei alatt, presbiteri jegyzőkönyvek alapján 1918–1938 között (<i>Túri László</i>) .	178
A szerzőkről	198

A málenkij robot nemzetiségi és felekezeti vonatkozásai Kárpátalján, különös tekintettel a református közösségre

1944 végén, a hadi események végeztével, a front továbbvonulásával és a fegyverek elhallgatásával a kárpátaljai magyarság számára nem a béke és a nyugalom időszaka következett, hanem további megpróbáltatásokkal kellett szembenéznük. A kollektív bűnösség kreált elve alapján bűnös nemzetnek nyilvánított magyar és német etnikum tízezrei számára a vesztes világháború következménye deportálások, kényszermunka, málenkij robot volt. A magyar nemzet megbüntetésére irányuló szovjet akarat a kárpátaljai magyarság esetében is megmutatkozott, annál is inkább, mivel Sztálin elhatározta a terület Szovjetunióhoz való csatolását. Meghatározó vélemények szerint a legnagyobb mértékű etnikai tisztogatás az akkori Magyarország területén Kárpátalján ment végbe. A szovjet rendszer módszeres, áldozatokat nem kímélő kiépítése Kárpátalján már 1944 októberében a szovjet csapatok, a 4. Ukrán Front katonáinak a megjelenésével kezdetét vette. Tekintve, hogy a felekezeti arányokat illetően a kárpátaljai magyarság túlnyomó többsége a református egyházhoz tartozott, feltételezhető, hogy az elhurcolt magyar férfiak nagy része is református volt. Jelen tanulmányban a málenkij robot nemzetiségi és vallási összefüggéseit vizsgáljuk a rendelkezésre álló adatok segítségével.

1. A téma feldolgozására vonatkozó források, módszerek.

A málenkij robot kárpátaljai vonatkozásainak kutatásával kapcsolatban nagy fontossággal bír az az 1945 júliusában, településenként összeállított névsor, amelyet az akkori helyi kommunista vezetés, Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa utasítására írtak össze azzal a céllal, hogy felmérjék a területről származó, sztálini légerekben raboskodó személyek számát. A névjegyzékben együtt szerepelnek a frontról, hadifogolyként légerekbe került személyek és az otthonukból civilként internáltak adatai. Mivel az eredeti névsorban a számozás több helyen is meglehetősen kaotikus, többször újrakezdődik egy településen belül, a minél pontosabb információ érdekében célszerűnek láttuk az adatoknak elektronikus adatbázisba történő rendezését, amely alapján megállapítható, hogy 28 098 kárpátaljai magyar és német nemzetiségű személy raboskodott szovjet hadifogoly- és internáltügyi légerekben.¹

A régió és településeinek nemzetiségi és felekezeti arányait illetően a vizsgált időszakban a legpontosabb adatokkal a Központi Statisztikai Hivatal közreadásában megjelentetett forráskiadvány szolgál, mely az 1941-es népszámlálás eredményeit is tartalmazza, amelyből a nemzetiségi,² illetve felekezeti arányokat is megtudhatjuk települési bontásban is.³

A levéltári források mellett szintén elsődleges jelentősége van a deportálásokat túlélt elhurcoltak, illetve a *szovjetizálást* átélt adatközlők visszaemlékezéseinek, melyek a

¹ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), P-14. fond, op. 1., od. zb. 215–232. o.

² Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996.

³ Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2000.

témához kapcsolódó iratok hiányossága miatt hatalmas értékkel bírnak. A reneszánszát élő, az egyéni és kollektív tapasztalatokra koncentráló történettudományi módszert,⁴ az oral history módszereát alkalmazva az eseményekre még emlékező egykori szemtanúk, illetve résztvevők meg- és kikérdezése által további, részletesebb, a levéltári iratokban, statisztikákban nem szereplő információk birtokába juthatunk: „a túlélők visszaemlékezései a személyes élmény hitelességét állítják szembe a szocialista időszak torzított, elhallgatott történelmi emlékezetével”.⁵ A téma aktualitását mi sem támasztja jobban alá, mint hogy a túlélők felbecsülhetetlen visszaemlékezéseit illetően a több mint 70 évvel ezelőtt történt eseményekkel kapcsolatban a huszonnegyedik óra utolsó percében vagyunk. A régióra fokozottan igaz az az állítás, miszerint az 1944 utáni időszak egyéni és kollektív emlékezete a szovjet rendszer fennállásának idején tabukkal, elfojtásokkal terhelt.⁶ Itt tulajdonképpen arról a múltról van szó, amely politikai szempontból már történelem, de a megkérdezettek jelentős része számára tapasztalat, felidézhető emlékezet.⁷ A visszaemlékezések hitelességét az egymással való összevetésük igazolja.

Az írott és íratlan források mellett az elhurcolások etnikai-vallási összefüggéseinek vizsgálatára megoldást adhat a Pearson-féle korrelációs analízis statisztikai módszere, avagy a korrelációs számítás. A korrelációs számítás két véletlen számszerű változó szimmetrikus kapcsolatával foglalkozik, akkor beszélünk korrelációs kapcsolatáról az x és y véletlen változók között, ha vagy kis x értékekhez kis y értékek, nagy x értékekhez nagy y értékek (pozitív kapcsolat), vagy pedig kis x értékekhez nagy y értékek és nagy x értékekhez kis y értékek (negatív kapcsolat) tartoznak.

A korrelációs kapcsolat erősségét – intervallumskála esetén – számszerűen a Pearson-féle korrelációs együtthatóval szokták mérni, amit $r(x,y)$ -nal jelölünk. $-1 \leq r(x,y) \leq 1$.

A 0 körüli érték gyenge, -1-hez vagy 1-hez közeli érték erős negatív, illetve pozitív korrelációs kapcsolatot jelez. A korrelációs együttható néhány tulajdonsága: ha a változók függetlenek, akkor $r(x,y)=0$, de abból, hogy $r(x,y)=0$, nem következik a változók függetlensége. $|r(x,y)|=1$ pontosan akkor áll fenn, amikor a változók között lineáris a kapcsolat, azaz $y=ax+b$, ekkor $r(x,y)$ előjele megegyezik az x,y előjelével. Nem szabad résztagokra használni, mert a kiejtett bizonytalanságok miatt a valóságosnál erősebb összefüggést mutathat.

A Pearson-féle korrelációs elemzés csak akkor alkalmazható, ha a normális eloszlástól nem különbözik szignifikánsan az adatsorunk. Első lépésben normalitásvizsgálatot végzünk. A vizsgálatot a Kolmogorov–Szmirnov-próbával hajtottuk végre.⁸ A Kolmogorov–Szmirnov-próba egy statisztikai teszt, amely a nem-paraméteres próbák közé tartozik. A teszt két minta eloszlásának összehasonlítására alkalmas. Egymintás t-próbát vizsgálunk vele a tapasztalati és az elméleti eloszlásfüggvény eltéréseinek maximuma alapján. Alkalmas arra, hogy két valószínűségi változó eloszlását össze-

⁴ STRADLING, Bob: Teaching 20-th century European history. Project „Learning and teaching about the history of Europe in the 20th century”. Council of Europe Publishing, 2001. 211–212. o. Elérhető: http://www.storiairreer.it/sito_vecchio/Materiali/Materiali/estradling-20.pdf (2017-10-18)

⁵ BOGNÁR Zalán: *Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1945*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2012. 17. o.

⁶ TÓTH Eszter Zsófia: Munkásság és oral history. *Múltunk*. 2005. 4. sz. 78. o.

⁷ KARLAKI Orsolya: Ritka minta: Fehér holló őrs. *Múltunk*. 2005. 4. sz. 128 o.

⁸ BOLLA Marianna–KRÁMLI András: *Statisztikai következtetések elmélete*. Typotex Kiadó, Budapest, 2005. 183. o.

hasonlítsuk, vagy ellenőrizzük, hogy egy valószínűségi változónak csakugyan az az eloszlása, amit feltételeztünk.

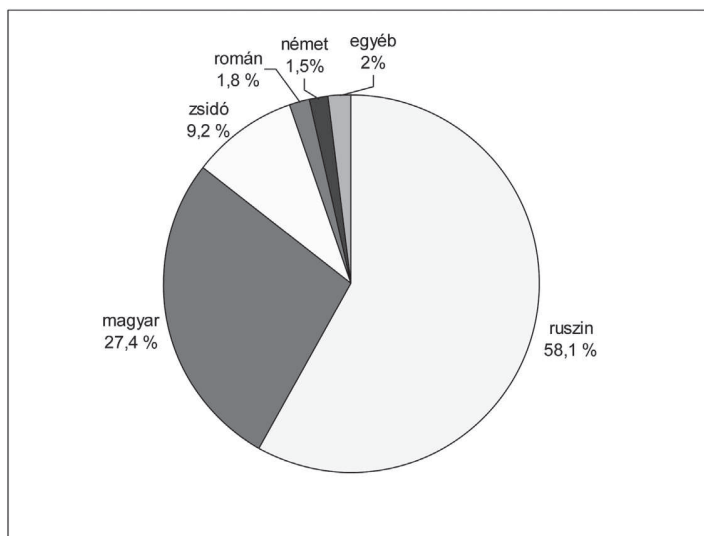
A vizsgálatokat az SPSS statisztikai szoftverrel hajtottuk végre, mely alkalmas bonyolultabb matematikai és statisztikai számítások elvégzésére.⁹

2. Kárpátalja lakosságának száma, nemzetiségi és vallási összetétele a szovjet megszállás előtt

Az általunk vizsgált időszakhoz legközelebbi népszámlálást 1941-ben tartották, amikor még Magyarországhoz tartozott Kárpátalja, így ezeket az adatokat vesszük alapul a nemzetiségi és vallási összetétel vizsgálatához.

Kárpátalja mai területének lakosság száma 1941-ben 853 949 fő volt. A második legnépesebb nemzetiség a magyar, a lakosság 27,3%-át tette ki, ami 233 875 főt jelentett (1. ábra). Hozzá kell tenni, hogy az akkori magyarországi statisztikai módszertan alapján a beszélt nyelvre kérdeztek rá és nem a nemzetiségre, így jelentős számú zsidó és cigány nemzetiségű, de magyar anyanyelvű lakos lett magyarként elkönyelve.¹⁰

1. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1941-ben



(Forrás: *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*.

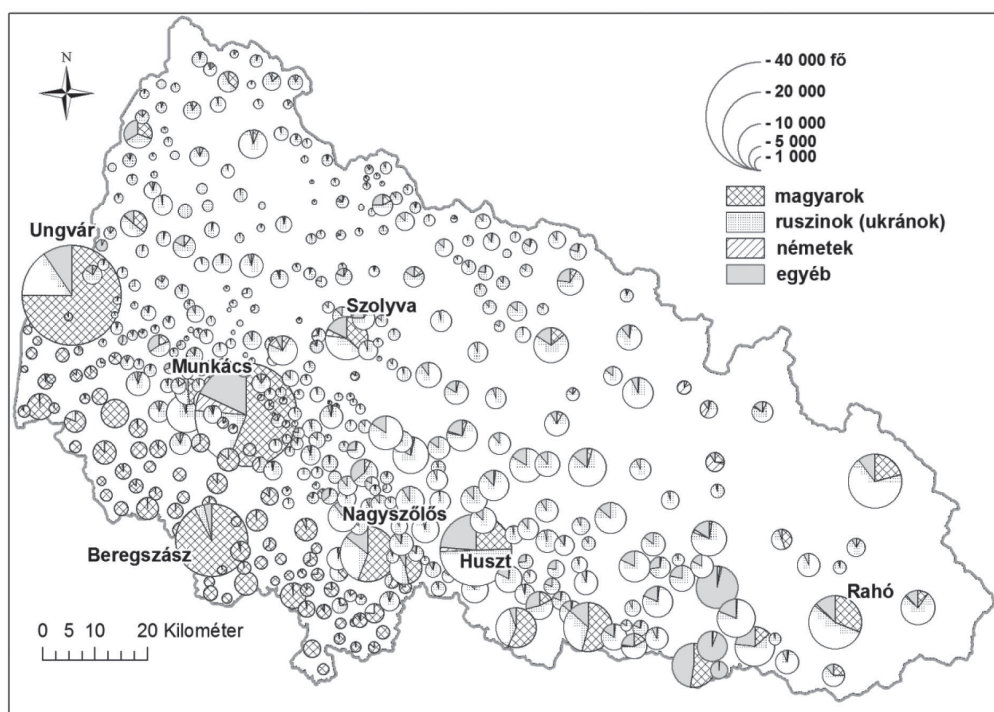
Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996., Kocsis Károly: *Kárpátalja mai területének etnikai térképe*. Magyar Tudományos Akadémia, Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2001.)

⁹ FALUS Iván–OLLÉ János: *Statisztikai módszerek pedagógusok számára*. Okker Kiadó, Budapest, 2000. 372. o.

¹⁰ *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996.

A terület magyarsága a maihoz hasonlóan főként a síkvidéki településeken élt, igaz, a hegyvidéki területeken jóval magasabb arányban képviseltette magát (2. ábra). Így a magyarlakta települések zöme a mai Beregszászi, Nagyszőlősi, Ungvári és Munkácsi járások területein helyezkedett el. Azt, hogy melyik települést tekintjük magyarlakta településnek, több szerző különbözőképpen értelmezi. A felvidéki magyarságot vizsgáló Gyurgyik László szerint a legalább 10% magyar népséggel, vagy 100 magyar lakossal rendelkező települést tekintjük ilyennek.¹¹ Szintén ezeket a mutatókat alapul véve határozta meg a kárpátaljai magyarlakta települések számát Molnár József és Molnár D. István a 2005-ben kiadott *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében* c. könyvében.¹²

2. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele az 1941-es népszámlálás adatai alapján



(Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet–Molnár D. István

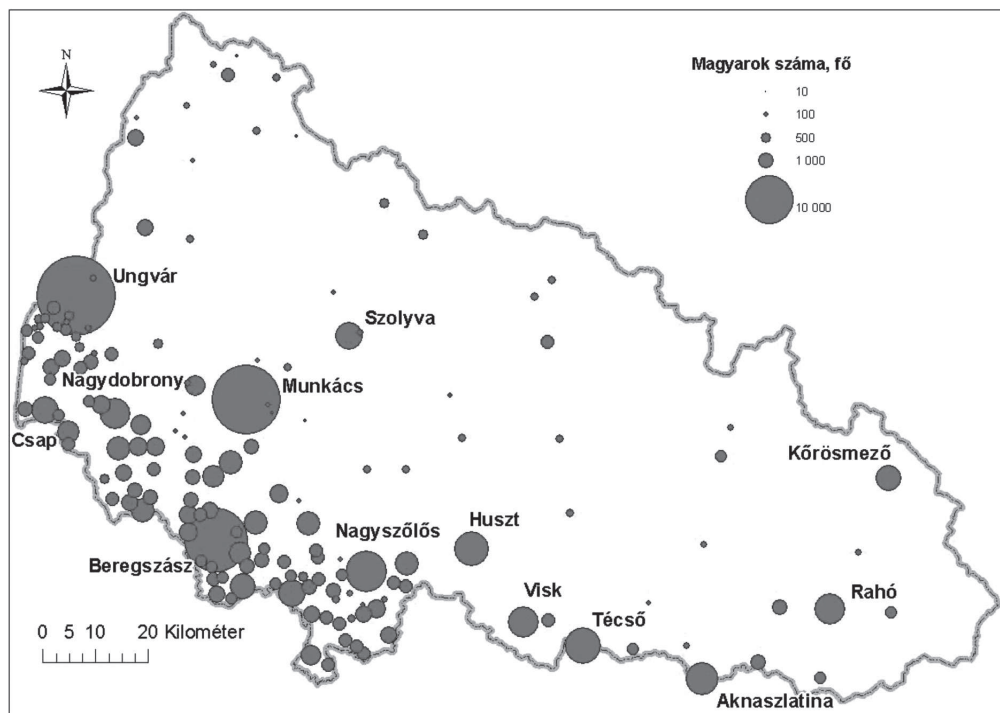
Forrás: *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996., Kocsis Károly: *Kárpátalja mai területének etnikai térképe*. Magyar Tudományos Akadémia, Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2001.)

¹¹ GYURGYÍK László: *Magyar mérleg – A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Kalligram Könyvkiadó, Budapest, 1994. 209. o.

¹² MOLNÁR József–MOLNÁR D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, PoliPrint, Beregszász, 2005. 33. o.

A fentebb leírt mutatók figyelembevételével az 1941-es adatok alapján Kárpátalja 486 településéből 171 tekinthető magyarlakta településnek, melyeken a vidék magyarságának 97%-a élt, 228 382 fő (3. ábra).

3. ábra. Magyarlakta települések Kárpátalja területén 1941-ben



(Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet–Molnár D. István
Forrás: *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*.
Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996.)

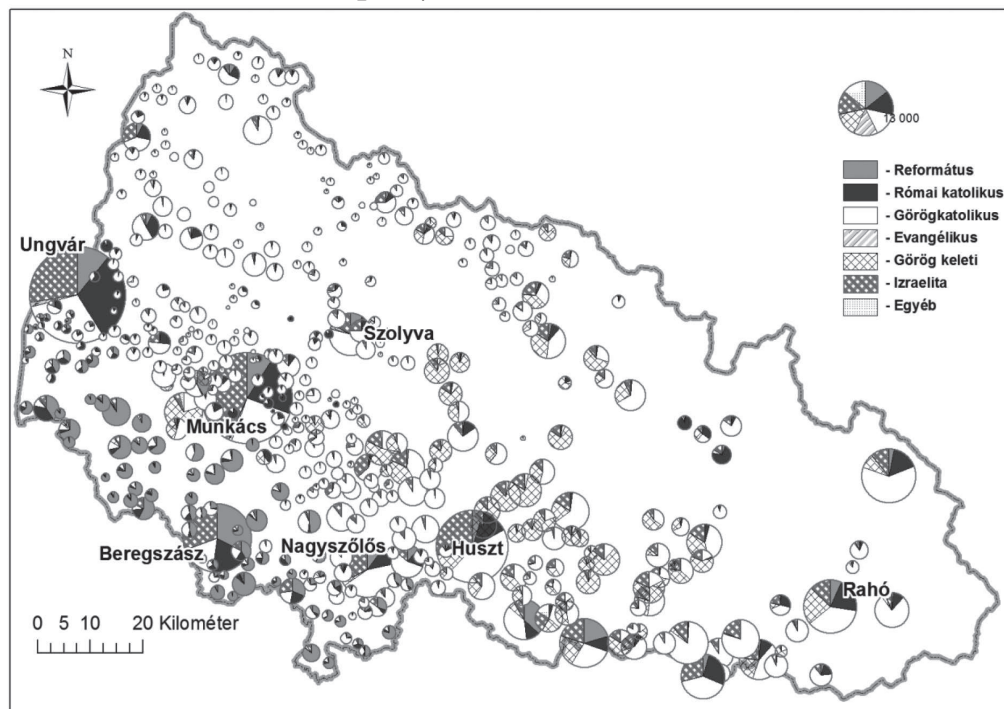
Ha magyarok arányát vizsgáljuk települési bontásban, azt látjuk, hogy a legnagyobb magyarságaránnyal a síkvidéki, a mai Beregszászi, Ungvári és Nagyszőlősi járások területén lévő települések rendelkeztek. Közel 100% volt a magyarok aránya Hetenyben, Tszakeresztúrban, Kisszelmencen és Bátfán. A magyarok aránya 71 településen meghaladta a 90%-ot. 30 településen a magyarok aránya 50–89% volt, 25 településen 20 és 49 százalék között. A legalacsonyabb a magyarok aránya a hegyvidéki településeken volt, ám sok helyen a számuk elérte a 100 főt, így a magyar közösség szempontjából lehetőség volt a magyar nyelv használatára ezeken a területeken is.

A legnagyobb magyar közösségekkel a városok rendelkeztek, így Ungváron 27 397, Munkácson 20 211, Beregszászban 17 917 magyar élt. Több mint ötezer magyar élt Técsőn (5789 fő) és Husztton (5191 fő). De sok, több mint háromezer magyar élt Viskén, Nagydobronyban, Rahón, Csapon, Tiszaújlakon és Szolyván is (3. ábra). A többi síkvidéki településen is jelentős volt a magyarok száma, kivételt képeztek a csehszlovák időszakban a többszázmagyarság egységét felhígítani hivatott telepes falvak (Somitánya, Kisbakos, Nagybakos, Dimicső, Puskinó, Tasnád, Hunyadi), illetve a magyar települések

határába költöztetett ruszin településrészek (Újbátyú, Újbótrágy).

A vallási összetétel tekintetében színes képet mutat Kárpátalja vallási spektruma. A 853 949 fős lakosság legnagyobb része, 51,0%-a (435 141 fő) a görögkatolikus vallás híve volt (4. ábra). A második legnépesebb hívőközösséggel rendelkező vallás Kárpátalján a görögkeleti volt, a lakosság 14,7%-a (125 637 fő) követte ezt a tanítást. Jelentős volt az izraeliták (13,6%), a reformátusok (10,7%) és a római katolikusok (9,3%) aránya is az összlakosságon belül. Kárpátalja lakosságának 0,4%-a volt evangélikus, 0,3% pedig egyéb vallás követője volt.

4. ábra. Kárpátalja vallási összetétele 1941-ben



(Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet–Molnár D. István

Forrás: *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2000.)

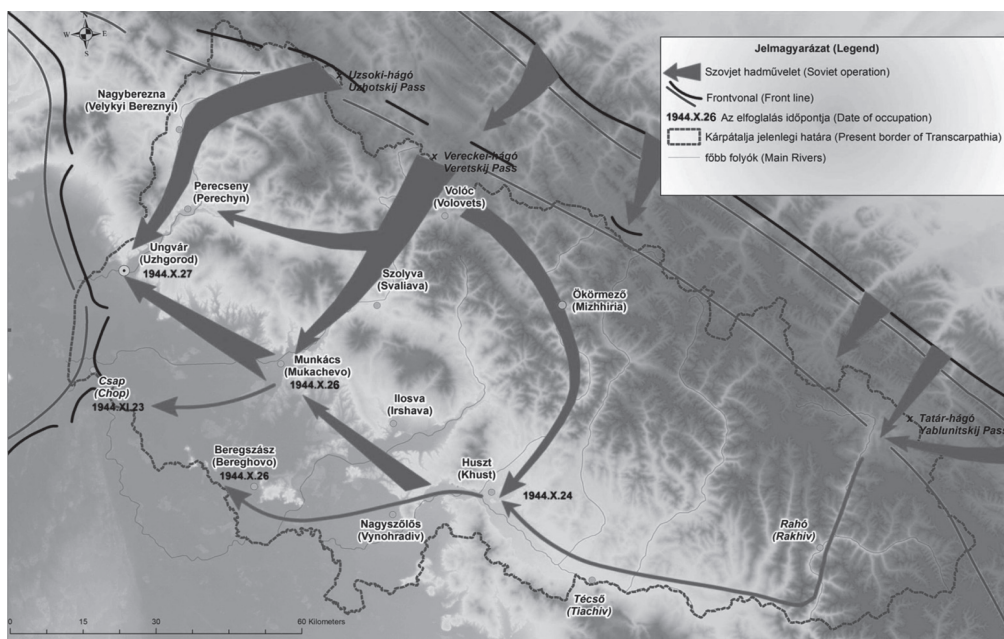
Az általunk vizsgált időszakban 91651 református élt Kárpátalján, ami az összlakosság 10,7%-át tette ki. A reformátusok közel 100%-a magyar nemzetiségű volt, és ebből adódóan a legnagyobb részük az etnikai viszonyoknak megfelelően a megye síkvidéki részén élt. A legnagyobb gyülekezeteik a síkvidéki, főként a jelentősebb magyar nemzetiségű lakossággal rendelkező városokban voltak. Így a legtöbb református Beregszászban élt, 6218 fő, ami a 19373 fős város lakosságának 32%-át jelentette, így a település legnagyobb gyülekezete a református egyházé volt. Ez a hatalmas gyülekezet adta Kárpátalja református híveinek a 6,8%-át. De a ma már Beregszászhoz tartozó Bulcsú és Beregardó református híveinek száma is jelentős volt, 403 és 447 fő. A második legnagyobb számú református hívővel rendelkező település Ungvár volt (3765 fő), a harmadik legnagyobb református hitközség Nagydobrony volt, ahol a 4007 lakos 90%-a, 3595 fő a református gyülekezethez tartozott.

A többi jelentős számú magyarsággal rendelkező városban is jelentős volt a kálvínisták száma, így több mint 2000 református hívővel rendelkezett Munkács (2836 fő), Visk (2816 fő), Vári (2495 fő), Técső (2182 fő) és Nagybereg (2102 fő) is.

3. A kárpátaljai magyarság és a málenkij robot

Kárpátalja területén 1944 októberében jelentek meg a 4. Ukrán Front katonái (5. ábra), és ezzel gyakorlatilag meg is kezdődött a térség szovjetizálása az akkor még hivatalosan Magyarországhoz tartozó területen.

5. ábra. A 4. Ukrán Front hadműveletei Kárpátalján



(Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet–Molnár D. István
 Forrás: *Történelmi világtalasz*. Cartographia, Budapest, 2001.)

1944. november 12-én ülésezett a Kárpátalját megszálló 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa, ahol meghozták az akkor még szigorúan titkos 0036. számú parancsot: „Össze kell írni mindazokat a 18–50 éves korú német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket, akik jelenleg a felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén élnek.”¹³

[...] A katonai parancsnokok a jegyzékbe vételkor kötelesek az érintettek tudomására hozni, hogy november 18-án ismét kötelesek megjelenni [...] A felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén élő személyeket külön osztagokban, listák szerint, konvoj alatt hadifogoly-gyűjtőhelyre kell irányítani.”¹⁴

¹³ A szovjet megszállástól kezdve Kárpátalja megnevezése a hivatalos dokumentumokban Kárpátontúli Ukrajna, mivel Moszkvából vagy Kijevből nézve a Kárpátokon túli területről van szó.

¹⁴ Централный государственный архив Советской Армии (a Szovjet Hadsereg Köz-

November 13-án megjelent a Városparancsnokság 2. számú parancsa, amely minden településen hirdette a 18–50 év közötti magyar és német nemzetiségű férfilekosság jelentkezési kötelezettségét. A parancs tartalmazta továbbá azt is, hogy abban az esetben, ha valaki nem tesz eleget a jelentkezési kötelezettségnek, akkor haditörvényszék elé kerül. A jelentkezés utolsó napjaként a hatóságok november 16-át jelölték meg.

Ezután megkezdődött az emberek tömeges összegyűjtése, amelynek különböző településeken különböző módszereit alkalmazták a szovjet hatóságok. A 0036. számú parancsnak az volt a lényege, hogy 1944. november 14–16. között a városok és nagyobb települések katonai parancsnokai vegyék nyilvántartásba azokat a 18–50 év közötti német és magyar nemzetiségű hadköteles, polgári személyeket, akik Kárpátalja területén élnek, és a nyilvántartásba vétel során mindenkit tájékoztattak arról, hogy november 18-án kötelesek másodszor is jelentkezni. Szakértői vélemények szerint a letartóztatandó személyek többsége, akik november 16-án benyújtották igazolványaikat, abban a hitben, hogy csak egyszerű nyilvántartásba vételről van szó, november 18-án csak azért mentek el a jelentkezési helyükre, hogy visszavegyék azokat. Arra azonban már nem volt lehetőségük, hogy hazamenjenek.¹⁵

Az emberek összegyűjtését illetően a visszaemlékezők többsége a községben kidoboló kisbíróra hivatkozott. Elmondásuk szerint a jelentkezésre kötelező parancs reggeltől estig mindennap ki lett dobolva, több esetben pedig még azt is közhírré tették, hogy annak a személynek, aki a kijelölt korhatárok közé tartozik, és nem jelentkezik, felkoncolják a családját: „*Kidobolták, hogy minden férfi 18 évtől 50 évig, azonnal jelentkezzen háromnapi munkára, háromnapi étellel és takaróval... De nem is egyszer dobolták ki, hanem minden órában reggeltől estig, és még úgy dobolták, hogy aki nem jelentkezik, annak kiirtják mindenféle familiáját*”.¹⁶

Ismeretes, hogy az 1944. november 13-án megjelenő, málenkij robotra felszólító parancs Kárpátalján a 18–50 év közötti, magyar és sváb nemzetiségű férfilekosságot kötelezte jelentkezni a legközelebbi szovjet katonai parancsnokságon. A rendelkezésre álló adatok szerint azonban a hatóságok a kijelölt életkorú személyeken túl – a korhatárt figyelmen kívül hagyva – vittek 18. életévüket be nem töltött fiatalkorúakat, gyermekeket és 50 éven felüli személyeket is. A legidősebb beregszászi elhurcolt például 1868-ban született, ami azt jelenti, hogy 1944-ben 76 éves volt.¹⁷

Miután a legközelebbi városparancsnokságon a környező településekről összegyűjtötték az embereket, szigorú, fegyveres katonai kísérettel gyalog indították őket

ponti Állami Levéltára, a továbbiakban ЦГАСА), Ф. 32885., Оп. 1., Спр. 243. 35–37. Közli: *Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944–1955 рр. Архівні документи і матеріали.* Упорядник – О. М. Корсун. Редакційна колегія: І. І. Качур (голова редколегії), Б. О. Гиардіонов, Ю.Ю. Дупко, З. М. Кірман, О. М. Корсун (керівник ред.-видав. гр.), І. Ю. Коршінський, М. Д. Місюк, М. В. Олашин, О. М. Рішко, А. М. Фукс, С. В. Шалда. Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», Ужгород, 2012. c. 164–165., A parancs szövegét magyar nyelven idézi: DUPKA György: *Egyetlen bűnük magyarságuk volt.* Ungvár–Budapest, Patent–Intermix, 1993. 1–5. o.

¹⁵ DUPKA György–KORSZUN Alekszej: *A „malenykij robot” dokumentumokban.* Ungvár–Budapest. Intermix Kiadó, 1997. 16–18. o.

¹⁶ Nagy András (szül. 1925) beregszászi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. július. Az interjú teljes hanganyaga és lejegyzett szövege a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomkutató Központjában található.

¹⁷ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) P-14. fond, op.1., od.zb. 215. 12. o.

útnak a szolyvai gyűjtő- és elosztótáborba: „...oroszkatonák meg partizánok kísértek és vertek, így mentünk Szolyváig”.¹⁸

Útközben az éjszakákat fűtetlen épületekben töltötték, illetve az is előfordult, hogy a szabad ég alatt éjszakáztak a novemberi hidegben. Sokan már betegen értek Szolyvára. Beregújfalu református lelkésze például a következőket írja jelentésében: „Majdnem 200 ref. férfit vittek el a szolyvai kaszárnyában alakított fogolytáborba. Közülük egy már Nagyberegen összeesett és halva hozták haza. Ezt a testvérünket a nagyberegi állomásparancsnokság szigorú utasítására minden tisztesség s harangszó nélkül temettük el a néma Miatyánk elmondásával. Az elhurcoltak közül többen betegen jöttek haza, akik közül betegségébe kettő elhalt, 3 halottat Szolyváról hoztak haza, hármat pedig ott földeltek el.”¹⁹

A szolyvai gyűjtőtábor a szovjet hatóságok építették ki a magyar honvédség korábbi kaszárnyájából, és annak a lágerrendszernek lett a része, melynek központja Sztarij Szamborban működött²⁰ (6. ábra). „Az épületeket, a téglaházakat a parancsnokság tisztjei, az alkalmazottak foglalták el... A foglyokat bűzös istállóban helyezték el, ahol levegő is alig volt.”²¹

A szolyvai gyűjtőláger az egyik, a deportálás körülményeit leíró visszaemlékezésben „embert aszaló intézet”-ként van említve: „Reggel elindultunk Szolyvára, az emberaszalóba. Itt már drótkerítés várt bennünket. Itt már több ezren gyűltünk a Kárpátalján élő magyarok és a Csapon már fogságba esett katonákat is ide hozták. A fogadtatás és az ellátás egyenlő volt a semmivel, mint ezidáig. A hazulról hozott maradék enyhítette éhünket, persze, akinek még volt. Majd egy pár nap múlva kaptunk valami bablevest, ezen hordtuk a fát az erdőből és a téglát a hátunkon a Latorca hídjához.”²²

¹⁸ Jana Pál (szül. 1925) feketepataki, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. április. Az interjú teljes hanganyaga és lejegyzett szövege a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomkutató Központjában található.

¹⁹ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (TREKL), 4300/32–1944.

²⁰ BOTLIK József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945*. Nyíregyháza, a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2005. 250. o.

²¹ NAGY Jenő: *Megaláztatásban*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1992. 12. o.

²² Barát Endre nagypaládi, málenkij robora hurcolt túlélő lejegyzett visszaemlékezése, 1989.

6. ábra. Az elhurcolások útvonala



(Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet–Molnár D. István)

A hideg, az éhezés és a járványos megbetegedések miatt a legyengült foglyok tömegével haltak meg. A fogva tartás embertelen körülményei miatt egyes vélemények szerint itt pusztult el a legtöbb kárpátaljai magyar.²³

A szolyvai megpróbáltatásokat túlélő deportáltaknak további nehézségekkel kellett szembenézni: Szolyváról továbbhajtották őket az Uzsoki-hágón keresztül egészen Sztarij Szamborig, vagy Novij Szamborig, ahol marhaszállító vagonokba zsúfolva továbbszállították őket a Szovjetunió különböző lágereibe: Az otthonmaradt hozzátartozók többségének nem volt tudomása arról, hogy Szolyva után hová kerültek a családtagjaik: „Az egész háború nem kívánt községünkből annyi életáldozatot, mint a szolyvai foglyotábor. Ez év tavaszára, március végére onnan ismeretlen helyre vitték el férfiainkat s azóta sorsukról nem tudunk semmit.”²⁴

A Szolyváról gyalogmenetben hajtott, útközben egy-egy állomáson tovább dolgoztatott foglyok sorsát tovább nehezítette, hogy a szovjet katonák elvették a foglyok jó állapotban lévő lábbelijét, felsőruházatát. A túlélők elmondása alapján a deportálás egyik legnehezebben elviselhető momentuma a marha- vagy teherszállító vagonokban történő utaztatásuk volt: „Éhen mentünk, 3 napig ki se nyitották a vagonajtót, marhavagonokba, tehervonatokba.”²⁵

²³ BOTLIK József–DUPKA György: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Mandátum–Universum, 1991. 55. o.

²⁴ TREKL, 4300/32–1944.

²⁵ Fábíán Gábor (szül. 1926) tiszakeresztúri, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. március. Az interjú teljes hanganyaga és lejegyzett

A málenkij robot keretében elhurcolt hadköteles férfiak, a szovjet vezetés által megfogalmazott egyes dokumentumokban, parancsokban hadifogolyként vannak feltüntetve, más esetekben pedig internáltként jelölik őket. Tény, hogy a lágerekben a civil internáltak ugyanolyan bánásmódban részesültek, mint a magyar hadsereg kötelékében szolgálatot teljesített, szovjet fogságba esett katonák. A Kárpátaljáról internált polgári lakosok és a hadifoglyok azonos bánásmódban való részesítése is arra engednek következtetni, hogy a fegyvert a kezükben soha nem tartott, a málenkij robot keretében deportált civileket is a szovjet vezetés potenciális hadifoglyoknak tekintette. Arról, hogy kik minősülnek hadifogolynak a szovjet vezetés szerint, információt kaphatunk a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által, még 1941-ben jóváhagyott határozatból: *„Hadifogolynak minősülnek a Szovjetunióval hadiállapotban lévő államok fegyveres erejéhez tartozó mindazon személyek, akik katonai tevékenység során estek fogságba, továbbá ezen országoknak a Szovjetunió területére internált polgári személyei.”*²⁶

Az elhurcolt foglyok számára vonatkozólag fontos információk halmazát tartalmazza a 4. Ukrán Front vezetésének Dupka György és Alekszej Korszun által feltárt és közreadott jelentései. Az egyik ilyen legkorábbi, 1944. december 6-án kelt összesítő jelentés szerint Petrov tábornok és Fagyjev vezérőrnagy arról számol be Berijának, hogy „a felszabadított Kárpátontúli Ukrajna” területén jelentős számú hadköteles, 18–50 év közötti, magyar nemzetiségű személy tartózkodik, illetve hogy végrehajtották a 0036. számú határozatot a magyar és német nemzetiségű katonák és tisztek, továbbá e nemzetiségekhez tartozó 18–50 év közötti hadköteles személyek összegyűjtésére vonatkozólag. A jelentést tevők hangsúlyozzák, hogy az összegyűjtési akció nem vonatkozott a cseh, ruszin és ukrán nemzetiségű lakosokra. E szerint a dokumentum szerint is megerősítést nyer, hogy az akció végrehajtása 1944. november 18-án vette kezdetét, és tájékoztat, hogy december 4-ig elfogtak és gyűjtőhelyre, illetve lágerbe irányítottak 7 729 katonát, 154 tisztet, 7 201 18–50 év közötti hadköteles személyt, 176 csendőrt, összességében 15 260 személyt, akik közül 137 személy német, a többi pedig magyar nemzetiségű.²⁷

1944 decembere – 1945 decembere között számos, különböző településekről származó kérvény látott napvilágot az illetékes körzeti bizottságokhoz címezve az elhurcolt férfiak, a hadifogolytáborban tartózkodó kárpátukránok, vagy a baloldali érzelmű, kommunista nézeteket valló internáltak hazaengedése ügyében.

Jellemző példa a kérelmek tekintetben a Nagyberegi Községi Népbizottság kérvénye, amelynek fogalmazói az alábbi 6 pontba szedve, leginkább a munkaerőhiányra hivatkozva indokolják a férfiak hazaengedésének szükségességét:

„1. A katonai alakulatoknak szükségük van emberekre a falunk közelében lévő hidak építéséhez.

2. Az ő erejük hiányzik a fasiszták által lerombolt épületek helyreállításához.

3. Emberekre van szükség az erdőkitermeléshez a falunk közelében elterülő erdőkből.

4. Nem tudjuk nélkülük ellátni katonai munkakötelezettségünket, nincs, aki alkatrészeket gyártson a szekerekbe.

5. Falunk területén van egy malom, amely öt községnek örül. Jelenleg nincs jó malmosunk.

szövege a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomkutató Központjában található.

²⁶ A Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által 1941. július 1-jén jóváhagyott, 1798-800. T. (Titkos!) számú határozata. In VARGA Éva Mária (szerk.): Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953). Moszkva–Budapest, ROSSZPEN–MKTTK, 2006. 55-59. o.

²⁷ КОРСУН 2012. 160. o.

6. Eljön az ideje, és nem lesz kinek a földet megművelni, ősszel nem vetettünk és most sem tudunk. Ez nagy kárára lesz az államnak is. [...]"²⁸

Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának vezetősége több alkalommal is kérvénnyel fordult az USZSZK Népbiztossága Elnöki Tanácsához, illetve személyesen Nyikita Hruscsovhoz, amelyben leírják, hogy a második világháború idején a fronton harcoló kárpátontúli ukránok jelentős része esett a Vörös Hadsereg fogságába. A mellékelt lista alapján²⁹ a szovjet hadifogolytáborokban – Magyarország és Románia területén – a Néptanács által összeállított, 1945. augusztusi adatok szerint 18 640 katonaköteles kárpátukrán állampolgár raboskodott. A kérvényben felhívják Szovjet-Ukrajna vezetőségének figyelmét arra, hogy Kárpátontúli Ukrajna jelentős harcok színtere volt, melyek következtében a terület nagyon súlyos károkat szenvedett el, és nincs elég munkaerő a városok és falvak újjáépítésére.³⁰ Hasonló tartalmú kérelem született a Vörös Hadsereg hadifogolytáborainak vezetősége felé a magyar hadsereg soraiban munkaszolgálatosként tevékenykedő „kárpátontúli” ukránok hazaengedése ügyében.³¹

Mindenek következtében Ivan Turjanica utasítására 1945 júliusában Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa körlevelet adott ki a körzeti bizottságok és a közigazgatásuk alá tartozó települések néptanácsi elnökeinek az adott község férfilakosságának hollétét tartalmazó összeírását illetően. Ezen lista szerint 1945 nyarán 28098 kárpátaljai lakos raboskodott hadifogoly-, illetve munkatáborban, akiknek túlnyomó többsége a térség alföldi, magyarlakta részéből származtak (7. ábra).³²

Fagyjejev vezérőrnagynak, a 4. Ukrán Front háterszágának ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok parancsnokának és Boszjij ezredesnek 1944 decemberében írt jelentése szintén alátámasztja a fenti adatokat: „1944. november 18-tól december 16-ig az NKVD-osztagok összesen 22 951 embert tartóztattak le és továbbították hadifogolytáborba. [...] A hadtájerület megtisztítására indított akció folytatódik.”³³ Ahogy azt a jelentés utolsó mondatában olvashatjuk, a „tisztogatás” valóban tovább folytatódott. Ismeretes, hogy az ezután megjelent 00520. számú parancs értelmében, a második deportálási hullám keretében internálták a Kárpátalján még megmaradt német nemzetiségű lakosság jelentős részét: a 17–45 év közötti munkaképes német férfiakat és a 18–30 év közötti munkaképes német nőket.

Turjanica Hruscsovnak írt kérvényének következtében a felső vezetés 1945 nyarán foglalkozott a kérdéssel. Molotov szovjet külügyi népbiztosnak küldött értesítésében Berija jelezte, hogy Ivan Turjanica, Kárpátontúli Ukrajna elnöke beadványban kérte a terület ukrán, illetve ruszin polgárainak a kiszabadítását. A magyar, illetve német nemzetiségű foglyokról nem történt említés.³⁴

²⁸ CSATÁRY György: Az 1944-es elhurcolás a Területi Állami Levéltár anyagainak tükrében. *Évgyűriük* '90. Irodalmi, művészeti és társadalompolitikai kiadvány. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1991. 80.

²⁹ KTÁL, P-14. fond, op.1., od.zb. 207–210 l.

³⁰ KTÁL, P-14. fond, op.1., od.zb. 204. l.

³¹ KTÁL, P-14. fond, op.1., od.zb. 205. l.

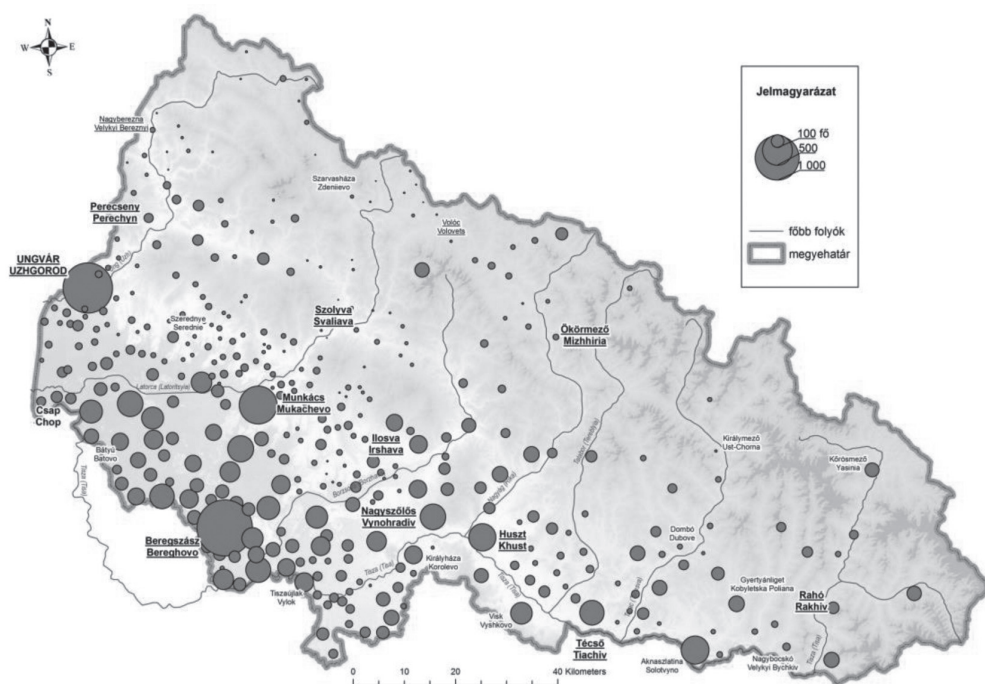
³² KTÁL, P-14. fond, op.1., od.zb. 215–232 l.

³³ КОРСУН 2012. 165–166. o. A dokumentumot magyar nyelven először közreadta: DUPKA Gy.–KORSZUN A. 1997. 73–75. o.

³⁴ DUPKA György: *A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben.* (A 4. Ukrán Front Katona Tanácsa határozatainak végrehajtása NKVD-jelentések tükrében 1944–1946). Ungvár–Budapest, Szolvyvai Emlékparkbizottság–Intermix Kiadó, 2012. 140. o.

1945 szeptemberében hazaérkezett a szabadon engedett ukrán és ruszin nemzetiségű személyek első csoportja, amelyről hírt adott a sajtó is: „Köztudomású, hogy a magyar hatóságok erőszakkal kényszerítették a ZU³⁵ lakosságát a magyar hadseregbe és kiküldték a frontra a Szovjetunió ellen. Sok zakarpatszka-ukrajnai lakos magyarokkal együtt fogságba került. A ZU Néptanácsának budapesti és bukaresti bizottságánál, valamint a Szovjetunió belügyeinek népbiztosságánál tett közbenjárásának köszönhető, hogy az összes hadifoglyokat, akik a magyar hadsereg kötelékébe tartoztak és Zakarpatszka-Ukrajnából származnak, a fogolytáborokból hazaengedik. Szeptember 6-án megérkezett a hazabocsátott hadifoglyok első csoportja.”³⁶ Ezután, a későbbiekben már nem jelenhettek meg további tudósítások a hadifoglyok vagy elhurcoltak sorsáról.³⁷

7. ábra. A szovjet munkatáborokban raboskodó kárpátaljai deportáltak területi megoszlása 1945-ben



(Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet–Molnár D. István
 Forrás: KTÁL, P-14. fond, op. 1., od. zb. 215–232. l.)

A téma avatott kutatói szerint – a málenkij robot magyarországi vonatkozásait vizsgálva – egyértelműen állítható, hogy a dokumentumok és a visszaemlékezések

³⁵ Zakarpatszka Ukrajna (Kárpátontúli Ukrajna)

³⁶ Hazatérnek a hadifoglyok. *Munkás Újság*, 1945. IX. Közli: M. TAKÁCS Lajos (szerk.): *Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945–1948.* Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1994. 66. o.

³⁷ DUPKA 2012. 142. o.

szerint a deportáltak 30–40%-a biztosan meghalt.³⁸ Ezt az arányt a Kárpátaljáról származó, sztálini légerekben raboskodó foglyokra alkalmazva – ha az említett 1945-ben összeállított listát vesszük alapul – legkevesebb 9000–10000 fő közötti elhalálozással kell számolnunk. Azonban a megpróbáltatásokat túléltek közül is sokan a hazatérés után kevés idővel, a lágerben szerzett betegségek következtében meghaltak.

IV. A kárpátaljai református közösség és a málenkij robot

Tekintve, hogy a kárpátaljai magyarság túlnyomó többsége a református egyházhoz tartozott, illetve hogy minden református magyar nemzetiségű volt, túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a málenkij robot létében rendítette meg a helyi református közösségeket. Ennek fényében tartható az a legújabban megfogalmazott vélemény, miszerint a „helyi reformátusság testén” a deportálások ütötte seb mélyebb nyomot hagyott és nagyobb kárt okozott, mint a gyülekezetek vagyonának elkobzása, vagy akár a lelkészek koncepciók perекben történő elítélése.³⁹ Szemléletesen írja le egy visszaemlékező az elhurcolások utáni szomorú helyzetet a mátyfalvai református gyülekezetben: „Akkor jött hozzánk először élő Igével Kovács Zoltán lelkipásztor Tiszaújlakról úrvacsorát osztani. Felment a szöszökre és némán sírt egy ideig, mert nem volt egy férfi sem.”⁴⁰

Az elhurcolások etnikai-vallási összefüggéseit vizsgálva több adatközlő tanúsága szerint is a reformátusok fokozottan érintve voltak a deportálásban. Erről tanúskodik az egyik tiszaujlaki szemtanú is: „Csak a magyarokat vitték a lágerbe, a reformátust, katolikusokat, mert az magyarul... [...] ha magyar, akkor vitték.”⁴¹ Egy 1924-ben született, a lágeren megjárta túlélő visszaemlékezése is a fenti állításokat támasztja alá: „Az oroszok... az oroszok bejöttek, akkor vitték el a magyarokat. [...] csak a római katolikus, reformátust, ezeket vitték.”⁴² Némelyik visszaemlékezésben elhurcolások okát taglalva a nemzetiség több esetben összeroskodik a felekezeti hovatartozással: „A magyart, reformátust elvitték, az orosz, mert oroszoknak mondják a görögkatolikus – most is mondják, hogy orosz vallású – azokat meg nem vitték. Vót, aki itthon maradt. Nem sokan maradtak itthon.”⁴³

A visszaemlékezéseket támasztja alá az Ideiglenes Kormány miniszterelnökének, Dálnoki Miklós Bélának 1945. január 7-én írt levele: „Bereg vármegyéből magyar

³⁸ BOGNÁR Zalán: Malenkij robot. In BOGNÁR Zalán (szerk.): „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosság deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini légerekbe 1944/45–1955. Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2009. 70.

³⁹ FODOR Gusztáv: A Kárpátaljai Református Egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában. In MOLNÁR D. Erzsébet–MOLNÁR D. Isván (szerk.): *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép-Európában*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2016. 180. o.

⁴⁰ Özvegy Popovics Sándorné, született Orosz Aranka visszaemlékezését közli: HORKAY Barna: *A Keleti Baráti Kör*. 1998. 136. A visszaemlékezést közli továbbá: FODOR G. 2016. 180. o.

⁴¹ 1936-ban született adatközlő visszaemlékezése. Közli: MOLNÁR D. Erzsébet. *A szovjet rendszer kiépítésének korszaka a kárpátaljai magyarság kollektív emlékezetében. Mediárium*. Kommunikáció – Egyház – Társadalom, V. évfolyam, 3. szám, 2011. 48. o.

⁴² 1924-ben született túlélő visszaemlékezése. Közli: MOLNÁR D. E. 2011. 48. o.

⁴³ Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június. Az interjú teljes hanganyaga és lejegyzett szövege a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomkutató Központjában található.

férfiakat vittek el közel két hónappal ezelőtt munkaszolgálatra. Beregszász városából és a szomszédos községekből, melyek a trianoni szerződés értelmében Csehszlovákiához tartoznak, november 19-én elvitték a 18–50 év közötti magyarokat. Ugyancsak elvitték Bereg vármegye trianoni területéről, a beregszász–vásárosnaményi műúttól keletre eső községekből november 21-én a 18–50 év közötti férfiakat. Ez utóbbiak közül a papokat, ruszinokat, cigányokat, zsidó és görögkatolikus vallásúakat visszaküldték Beregszászból a családjukhoz.”⁴⁴ A levél értelmében az elhurcolt református és római katolikus személyek nem térhettek vissza otthonukba.

A szóbeli és írott források mellett tovább árnyalhatjuk a deportálások nemzeti-vallási képét a már korábban említett Pearson-féle korrelációs analízis módszerével, mivel rendelkezésünkre áll az 1945-ben sztálini munkatáborokban raboskodó személyek számára vonatkozó adatsor települési bontásban, továbbá ismerjük az 1941-es népszámlálás településenkénti bontású vallási és nemzetiségi adatait. Ha a települések népességszámából kivonjuk az 1944. május–júniusában elhurcolt zsidó lakosságot, akkor meg tudjuk becsülni az egyes települések tényleges lakosságát, illetve vallási összetételét az 1941-es adatok alapján. A férfi-nő arány országos mutatója 49-51%, így a települések férfilakosságát is meg tudjuk becsülni, ami alapján kiszámolhatjuk a táborokban lévő férfiak arányát is.⁴⁵

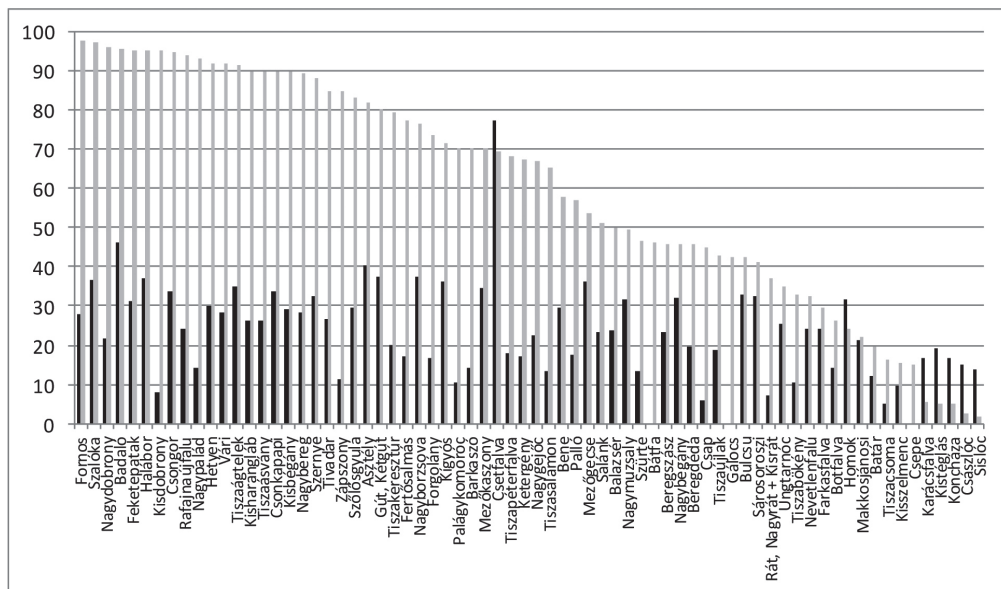
Ezen adatok birtokában lehetőségünk van megvizsgálni, hogy van-e összefüggés az egyes települések vallási felekezeteinek aránya és az adott településről elhurcoltak aránya között. Az összevetendő adataink tehát az elhurcolt férfiak aránya, illetve a reformátusok aránya településenként. A vizsgálat elvégezhető volt, ugyanis a református arány szignifikánsan nem különbözött a normális eloszlástól, így a Pearson-féle korreláció alkalmazható volt erre az esetre. A korrelációanalízist az SPSS statisztikai programmal végeztük.

A korrelációs együtthatók egybehangzóan szignifikáns összefüggést jeleztek a református vallásúak aránya és az elhurcoltak aránya között a magyarlakta településeken, az érték 0,430. Ami nem meglepő, hiszen a magyarok többsége református vallású volt. Illetve, aki református volt, az szinte biztosan magyar is volt (8. ábra).

⁴⁴ Szűcs LÁSZLÓ (szerk.): Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15. INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei, Budapest, 1997. 149. o.

⁴⁵ A DEGOB-jegyzőkönyvek túlélőinek nemek szerinti megoszlása. Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság honlapja. <http://www.degob.hu/index.php?showarticle=2> (Letöltés ideje: 2015. február 20.)

8. ábra. A lágerekben raboskodó férfiak aránya (feketével) és a településen élő reformátusok aránya (szürkével) százalékban



(Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet–Molnár D. István

Forrás: *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941).*

Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996.,

KTÁL, P-14. fond, op. 1., od. zb. 216–232.)

Ezek szerint minél magasabb volt a református hívek aránya, annál nagyobb mértékű a sztálini lágerekben tartózkodók aránya a településről, ami alátámasztja a visszaemlékezők által közölt információt. Ez a tény is alátámasztja egyrészt az elhurcolások etnikai jellegét – ugyanis a református felekezetű személyeknél nem volt kérdéses a magyar nemzetiség –, másrészt azt az állítást, miszerint a kárpátaljai magyarság, azon belül pedig a kárpátaljai reformátusság számára a szovjet rendszer kiépítésének folyamatában a közösséget leginkább megtizedelő intézkedés a málenkij robot volt.

A kárpátaljai magyar és német nemzetiségű férfilakosság 1944-es elhurcolásának indítékait vizsgálva, a kutatás eredményeként elmondható továbbá, hogy a deportálás elsődleges oka az etnikai alapon történő tisztogatás volt, melyhez a szovjet hatalom számára megfelelő alapot szolgáltatott a kollektív bűnösség elve. A terület magyarságának megtizedelése egyfajta biztonságpolitikai megoldást jelentett a szovjet vezetés számára, akik így akarták megoldani a szovjet hátszág azonnali megtisztítását a megbízhatatlan elemektől, ahová a kárpátaljai magyar református közösség tagjait is sorolták.

Felhasznált forrás- és irodalomjegyzék

ELSŐDLEGES FORRÁSOK

- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL)
P-14. fond, op.1., od.zb. 204–205. l.
P-14. fond, op.1., od.zb. 207–210. l.
P-14. fond, op. 1., od. zb. 215–232. l.
- Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (TREKL) 4300 / 32 – 1944.

ADATKÖZLŐK (ORAL HISTORY)

(A visszaemlékezések (az interjúk teljes hanganyaga és lejegyzett szövege) a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomkutató Központjában található)

- BARÁT Endre nagypaládi, málenkij roborra hurcolt túlélő lejegyzett visszaemlékezése, 1989.
- FÁBIÁN Gábor (szül. 1926) tiszakeresztúri, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. március.
- JANA Pál (szül. 1925) feketepataki, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. április.
- NAGY András (szül. 1925) beregszászi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. július.
- PAPP Ferenc (szül. 1927, Csetfalva) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június.

PUBLIKÁLT FORRÁSOK, ADATBÁZISOK

- A DEGOB-jegyzőkönyvek túlélőinek nemek szerinti megoszlása. Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság honlapja. <http://www.degob.hu/index.php?showarticle=2> (Letöltés ideje: 2015. február 20.)
- *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996.
- *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2000.
- Szűcs László (szerk.): *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15. INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei*. Budapest, 1997.
- *Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944–1955 рр. Архівні документи і матеріали*. Упорядник – О. М. Корсун. Редакційна колегія: І. І. Качур (голова редколегії), Б. О. Гиардіонов, Ю.Ю. Дупко, З. М. Кірман, О. М. Корсун (керівник ред. - видав. гр.), І. Ю. Коршінський, М. Д. Місюк, М. В. Олашин, О. М. Рішко, А. М. Фукс, С. В. Шалда. Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», Ужгород, 2012.

MÁSODLAGOS FORRÁSOK

- BOGNÁR Zalán: *Hadifoglytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1945*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2012.
- BOGNÁR Zalán: Malenkij robot. In Bognár Zalán (szerk.): *„Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosság deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini légerekbe 1944/45–1955*. Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2009.

- BOLLA Marianna–KRÁMLI András: *Statistikai következtetések elmélete*. Typotex Kiadó, Budapest, 2005.
- BOTLIK József – DUPKA György: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Mandátum–Universum, 1991.
- BOTLIK József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945*. Nyíregyháza, a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2005.
- CSATÁRY György: *Az 1944-es elhurcolás a Területi Állami Levéltár anyagának tükrében*. In *Évgyűrűk '90*. Irodalmi, művészeti és társadalompolitikai kiadvány. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1991.
- DUPKA György–KORSZUN Alekszej: *A „malenykij robot” dokumentumokban*. Ungvár–Budapest. Intermix Kiadó, 1997.
- DUPKA György: *A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben*. (A 4. Ukrán Front Katona Tanácsa határozatainak végrehajtása NKVD-jelentések tükrében 1944–1946). Ungvár–Budapest, Szolyvai Emlékparkbizottság–Intermix Kiadó, 2012. 140.
- DUPKA György: *Egyetlen bűnük magyarságuk volt*. Ungvár–Budapest, Patent–Intermix, 1993.
- FALUS Iván–OLLÉ János: *Statistikai módszerek pedagógusok számára*. Okker Kiadó, Budapest, 2000.
- FODOR Gusztáv: *A Kárpátaljai Református Egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában*. In Molnár D. Erzsébet–Molnár D. István (szerk.): *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép-Európában*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2016.
- GYURGYIK László: *Magyar mérleg – A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Kalligram Könyvkiadó. Budapest, 1994.
- HORKAY Barna: *A Keleti Baráti Kör*. 1998.
- KARLAKI Orsolya: *Ritka minta: Fehér holló őrs. Múltunk*. 2005. 4sz.
- M. TAKÁCS Lajos (szerk.): *Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945–1948*. Ungvár – Budapest, Intermix Kiadó, 1994.
- MOLNÁR D. Erzsébet. *A szovjet rendszer kiépítésének korszaka a kárpátaljai magyarság kollektív emlékezetében*. *Mediárium*. Kommunikáció – Egyház – Társadalom, V. évfolyam, 3. szám, 2011.
- MOLNÁR József–MOLNÁR D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, PoliPrint, Beregszász, 2005.
- NAGY Jenő: *Megaláztatásban*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1992.
- TÓTH Eszter Zsófia: *Munkásság és oral history*. *Múltunk*. 2005. 4 sz.
- VARGA Éva Mária (szerk.): *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953)*. Moszkva–Budapest, ROSSZPEN–MKTTK, 2006.

VILÁGHÁLÓRÓL HASZNÁLT ANYAG

- STRADLING, Bob: *Teaching 20-th century European history*. Project „Learning and teaching about the history of Europe in the 20th century”. Council of Europe Publishing, 2001. 211-212. Elérhető: http://www.storiairreer.it/sito_vecchio/Materiali/Materiali/estradling-20.pdf (2017-10-18)

ERZSÉBET MOLNÁR D.

Ethnic and Religious Respects of Malenkij Robot in Transcarpathia Considering to the Reformed Community

Abstract

At the end of 1944, by defiling the front line and calming down weapons brought the Transcarpathian Hungarians and Germans not the era of peace and calmness but a period when they had to face up further hardships. According to the created Doctrine of Collective Guilt – which declared the collective guilt of Germans and Hungarians – the consequences of the lost World War for ten thousands of people belonging to these ethnics there were deportations, forced labour and malenkij robot.

The Soviet will to punish the Hungarian nation was also obvious in the case of Transcarpathian Hungarian as Stalin decided to attach this territory to the Soviet Union. According to professional opinions the biggest ethnical clean up in the territory of Hungary at that time took place in Transcarpathia in order to annex the area to the Soviet Union smoothly. Systematic, ruthless imposition of the Soviet regime began in Transcarpathia in October 1944, when the soldiers of the Soviet Army, exactly the 4th Ukrainian Front appeared in the region. Regarding the denominational percentage we can state that the majority of the Transcarpathian Hungarians belonged to the Reformed Church, so presumably great part of deported Hungarian men was Reformed by religion. In present paper the national and denominational coherence of malenkij robot is going to be examined by available data.

A KÖTET SZERZŐI

Barta Elemér *református lelkész, (1970, Nagyszőlős)*. 2014-ben elvégezte a Sárospataki Református Teológia lelképásztori munkatárs szakát, s ezt követően romagyülekezetben szolgált. 2016-ban elvégezte a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Pasztorális Tanácsadás és Szervezetfejlesztés szakát. Jelenleg a Beregi Egyházmegye roma gyülekezeti lelkésze. Nős, négy gyermek édesapja. Kutatását *Kovács Zoltán lelkész életútja* feltárásának szentelte.

Braun László *történész, (1971, Sziurte)*. 1998-ban az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett. Diplomázás után a Homoki Általános- és a Konházai Középiskolákban tanított. 2001-től a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola óraadó-, majd rendes tanára lett. 2012–15 között a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában folytatta tanulmányait. 2019-ben szerzett doktori fokozatot. Kutatási tematikája *Dualizmus kori agrártörténet*.

Fodor Gusztáv *református lelkész, (1975, Dercen)*. 1997-ben fejezte be a Károli Gáspár Egyetem Hittudományi Karát. 1997–99 között a Nagydobronyi Református Líceumban Egyháztörténelmet tanított. 1997-től a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Doktori Iskolájában tanult, ahol, ahol 2002-ben szerzett abszolutúriumot. Jelenleg a magyarországi Tiszaderzs település lelkésze. Nős, öt gyermek édesapja. Kutatási témája: *A Kárpátaljai Református Egyház élete a szovjet egyházpolitika szorításában 1944-1991 között*.

Fodor Krisztina (1989, Dercen). 2014-ben a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán szerzett SSc képesítést történelem szakon. 2014 őszétől a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának hallgatója volt a Gazdaság, Társadalom és Életmód alprogramon belül. Kutatási témája: *Református egyház, politika és társadalom összefüggései Bereg vármegyében (1790/91–1920)*. 2017-től megszűnt NIKM tagsága.

Keresztény Károly *református lelkész, (1990, Szernye)*. 2008-ban a Nagydobronyi Református Líceum elvégzése után a Debreceni Református Hittudományi Egyetem teológia-lelkész szakára felvételizett. 2015-ben diplomázott, szakdolgozatának témája *A győztesek himnuszai a Jelenések könyvében* címet viselte. Csonkapapiban segédlelkészként szolgált, majd 2017-ben a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doktori Iskolája Egyháztörténelmi Doktori programjára felvételizett. 2018-ban megszűnt NIKM tagsága.

Molnár D. Erzsébet *történész, (1979, Beregszász)*. 2002-ben a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola angol-történelem szakán végzett. Diplomaszerezés után a Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszékén kezdett dolgozni, illetve a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában folytatta tanulmányait. 2015-ben szerzett doktori fokozatot. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének oktatója, a Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója, illetve az intézmény Kiadói Részlegének munkatársa. Férjezett, egy gyermek édesanyja. Kutatási területe: *A kárpátaljai magyarság szovjet lágerekbe történő deportálása, Kárpátalja szovjetizálása*.

Molnár Zsuzsanna középiskolai tanár (1985, Beregszász). Középiskolája végeztével 2003/04-ben a Beregszászi 9. Számú Óvodában dolgozott kisegítő óvónőként. Ezután felvételizett a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolára, amelyen 2007-ben BA szintű oklevelet szerzett angol nyelvből, 2008-ban pedig az Ungvári Nemzeti Egyetemen ugyanebből SSc szintűt. Majd 2009-ben a Rákóczi Főiskolán történelemből szerzett SSc oklevelet. 2012–15-ben a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában folytatta tanulmányait. Férjezett, egy gyermek édesanyja. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Felsőfokú Szakképző Intézetének tanára. Kutatási területe: *A Kárpátaljai Református Egyházkerület a két világháború közötti időszakban.*

Radvánszky Ferenc református lelkész, teológiai egyetemi doktor (1975, Sárosorosi). 1997-ben végzett a Károli Gáspár Egyetem Hittudományi Karán. 1997–2003 között a Kárpátaljai Református Egyházkerület Püspöki Hivatalában zsinati titkárként dolgozott, közben a Mezőkaszonyi, Bótrágyi és Hetyeni gyülekezetek, illetve az Izsnyétei cigánygyülekezet lelkésze volt. 2003–05 között a hollandiai Kampeni Református Teológiai Egyetemen végezett PhD kutatásokat, ott is védte meg teológiai egyetemi doktori címét 2005-ben *Az ősegyház önértelmezése a Közép-európai református egyházak identitáskriziseinek szempontjából* címmel. Jelenleg mezőkaszonyi és bótrágyi lelkész. Nős, négy gyermek édesapja. Kutatási irányvonala: *Korai egyháztörténet.*

Szamborovszkyné Nagy Ibolya történész, (1970, Sárosorosi). 1992-ben az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett. Diplomázás után Ungváron majd Nagyberegen dolgozott történelem-földrajz szakos középiskolai tanárként. 1999-től a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola óraadó, 2002-től rendes tanára lett. 2002-től az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskolájának Kelet-Európa XIX–XX. századi története doktori programján tanult, majd 2011-ben szerzett PhD fokozatot. 2005-től a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Apáczai Csere János Könyvtárának igazgatója, egyben az intézmény Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének oktatója. Férjezett, egy gyermek édesanyja. Kutatási objektuma *az 1945 utáni szovjet társadalomtörténet és oktatáspolitiká.* Jelenleg mikrotörténeti és egyháztörténeti kutatásokat is végez.

Székely Marianna középiskolai tanár (1983, Feketepatak). A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolatörténelem-földrajz szakán végzett, 2009-ben pedig befejezte a Debreceni Egyetem Történelem Doktori Iskoláját. 2006 őszétől a Verbóci Középiskola történelem-földrajz szaktanára. Férjezett, két gyermek édesanyja. Kutatási témája: *a Kárpátaljai Református Egyházkerület és az állam viszonya 1944-től napjainkig.*

Szilvási Erzsébet segédlevéltáros (1990, Mezőkaszony). 2011-ben a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Főiskola történelem szakán végzett. Azóta a Kárpátaljai Református Egyházkerület Levéltár és Múzeumában segédlevéltárosként dolgozik Beregszászban. Férjezett, két gyermek édesanyja. Jelenleg egyháztörténeti kutatást végez.

Túri Ágnes (1990, Bátyú). 2012-ben az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Tan nyelvű Humán- és Természettudományi Karán végzett történelem szakon. 2016-ban pedig a Sárospataki Református Teológiai Akadémia katekéta-lelkipásztori munkatárs szakán. 2016-ban abszolválta a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában. 2013–16 között a Kárpátaljai Magyar Vállalkozók Szövetségének irodai munkatársa volt. 2016–17-ben a Kígyósi Református Egyházközség hitoktatója. Fér-

jezett, férjével három gyermeket nevelnek. Jelenleg szülési szabadságát tölti. Kutatási területe: *A Kárpátaljai Református Egyház történetének intézményesülési folyamata.*

Túri László (1989, Kígyós). 2012-ben az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Tan-nyelvű Humán- és Természettudományi Karán végzett történelem szakon. 2016-ban pedig a Sárospataki Református Teológiai Akadémia katekéta-lelkipásztori munkatárs szakán. 2016-ban abszolvált a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában. 2013-tól a Beregszászi Református Egyházközség diakónusa. 2015-től a Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium történelem szaktanára. Nős, feleségével három gyermeket nevelnek. Kutatási területe: *Kollektív emlékezet a kárpátaljai magyarság életében.*

Наукове видання

Угорська свідомість і Христові, християнські принципи

Це видання стало третім томом серії «Наша реформатська віра є запорукою»
Дослідницької майстерні ім. Імре Норончіка.
(угорською мовою)

1-е видання

Редактор: І. Самборовскі-Нодь

Коректура: М. Гнатик-Рішко

Верстка, підготовка до друку: Є. Туровці (GáborPrint)

Видавництво: ТзОВ «РІК-У»

Підписано до друку 22.10.2019 р. Гарнітура Minion Pro.

Ум.друк.арк. 16,3. Формат 70x100/16. Тираж 300 прим. Зам. №2741.

Оригінал-макет видруковано: ТОВ «РІК-У»

88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36, e-mail: print@rik.com.ua

Свідоцтво Серія ДК № 5040 від 21 січня 2016 року

М-15 *Угорська свідомість і Христові, християнські принципи*. Збірник наукових публікацій Дослідницької майстерні ім. Імре Норончіка. III том серії «Наша реформатська віра є запорукою» ДМІН. За редакцією: Самборовські-Нодь Ібоя. Берегово–Ужгород, ДМІН – ТзОВ «РІК-У», 2019. 202 с.

ISBN 978-617-7692-52-1

Том містить дебютні публікації засновників створеної у 2015 році шляхом самоорганізації дослідницької майстерні, що займається вивченням історії Закарпатської реформатської церкви. Усі статті, що ввійшли до видання, за винятком двох, присвячені минулому релігійних громад, що входять до сучасної Закарпатської реформатської церкви, колишнім священикам або світським особам з цих громад. Виходячи з цього, пропонується праця виконує подвійну функцію: подати читачам окремі штрихи як з місцевої історії, так і з історії церкви.

УДК 275(477.87)(082)